

Hoofdstuk 1

Inleiding

1.1 Waar gaat dit boek over?

Dit boek gaat over methoden en technieken om criminologisch onderzoek uit te voeren. Criminologie is een apart soort wetenschap in de zin dat het een zogeheten objectwetenschap is. Daarmee wordt bedoeld dat criminologie niet zozeer een wetenschap is die zich bezighoudt met één bepaald soort verklaring van zekere fenomenen, maar een wetenschap die zich bezighoudt met allerlei verklaringen van één en hetzelfde soort fenomeen. Om een aantal voorbeelden te geven: de psychologie houdt zich bezig met psychologische processen, en de theorieën die in die wetenschap ontwikkeld en getoetst worden, beschrijven dus uitsluitend – om het even kort door de bocht te zeggen – het functioneren van (onderdelen van) de psyche, zoals het verstand, de emoties, etc. De economie houdt zich onder andere bezig met allerlei aspecten van de financiële huishouding van de staat, de mechanismen die leiden tot inflatie, etc., en de theorieën die in deze wetenschap onder de loep worden genomen, gaan weer alleen uit van het economisch verklaringskader.

Bij de criminologie hebben we van doen met een andere situatie: het object van onderzoek is telkens criminaliteit, maar de theorieën die die criminaliteit proberen te beschrijven en te verklaren gaan niet uit van een ‘criminologisch’ model. Eenieder die de criminologie beoefent, weet dat juist een veelvoud van verschillende verklaringsmodellen wordt gebruikt in de criminologie. Als het gaat om het beschrijven van een fenomeen als geweld, kan daar een groot aantal verklaringen, uit diverse wetenschappen afkomstig, voor worden gebruikt. Zo kan een geweldsdelict worden verklaard uit de persoonlijkheidskenmerken van de dader, uit de situationele kenmerken van de interactie die aan het geweldsdelict voorafging, uit de sociaaleconomische kenmerken van de buurt waaruit het slachtoffer afkomstig is, uit een aantal relevante bloedwaarden van de dader, etc.

Kenmerkend voor de criminologie is dus dat voor één en hetzelfde fenomeen verklaringen uit zeer uiteenlopende wetenschapsgebieden aan te dragen zijn. En het maakt nogal wat uit of een onderzoek verricht wordt om te bezien of uit bepaalde bloedwaarden agressiviteit te voorspellen is, of dat we die willen verklaren uit persoonlijkheidseigenschappen, of juist uit buurtkenmerken. Als de meer psychologische verklaring wordt onderzocht, is het niet alleen nodig om goed criminaliteit te kunnen meten, maar ook om goed op de hoogte te

zijn van de verschillende instrumenten waarmee de betreffende persoonlijkheidskenmerken gemeten kunnen worden. Evenzo moet de criminoloog die het in de sociologische verklaringen zoekt, goed sociometrisch onderlegd zijn. Het zij duidelijk dat niet iedere criminoloog in staat is op het telkens allerspecialiseerdste niveau onderzoek te doen naar alle mogelijke verklaringsmodellen die maar op te stellen zijn voor crimineel gedrag. Zoals psychologen zich specialiseren in vakken als klinische psychologie of ontwikkelingspsychologie, zo ook specialiseren criminologen zich in hun onderzoek naar bepaalde gebieden. Aangezien er tot voor een aantal jaren geen opleiding criminologie in Nederland bestond, specialiseerden vele criminologen zich al naar gelang hun oorspronkelijke vooropleiding. Dat heeft voor hoge specialisatie en divergentie – of zo men wil differentiatie – binnen de criminologie en binnen de criminologische onderzoeksmethodologie gezorgd.

Dit boek heeft niet tot doel om de methodologie van al deze in hoge mate particuliere en gespecialiseerde deelgebieden op een rijtje te zetten. De desbetreffende deelgebieden ‘lenen’ in veel gevallen van de methodologie van hun herkomstwetenschap. Zo gebruikt de meer op persoonlijkheidskenmerken gerichte criminoloog voor een deel de methodologie van de psychologie: klassiek aangeduid als de psychometrie. De socioloog gebruikt sociometrische technieken en de macro-economisch georiënteerde criminoloog gebruikt econometrische methoden. Het is ondoenlijk om al deze specialisaties de revue te laten passeren. In plaats daarvan onderscheidt en presenteert dit boek de *methoden en technieken van criminologisch onderzoek* aan de hand van twee criteria. Het eerste criterium is of de methodologie uniek is voor de criminologie. Zoals in het hiernavolgende uiteen zal worden gezet, is als gevolg van het object criminaliteit een aantal objecteigen kenmerken te onderscheiden die implicaties hebben voor de manier waarop we onderzoek kunnen doen. Een ander criterium is de mate van algemeenheid van een bepaalde methodologie. Bijvoorbeeld, in vrijwel al het criminologisch onderzoek hebben we te maken met keuzes ten aanzien van steekproeftrekking en dus generaliseerbaarheid en bevragsingsmethode.

Dit boek heeft daarmee tot doel om algemeen methodische kwesties die aan vrijwel ieder criminologisch onderzoek kleven, te bespreken, alsmede methodische kwesties die uniek zijn voor de criminologie, en waarover dus ook geen informatie te vinden is in methodologische verhandelingen over onderzoek uit andere wetenschapsgebieden. Voor die andere wetenschapsgebieden unieke kwesties, zoals het ontwerp en gebruik van testen om persoonlijkheidstrekken te meten, zullen derhalve buiten beschouwing blijven.

Dit boek is nadrukkelijk op de Nederlandse situatie gericht. Een belangrijke reden daarvoor is dat criminaliteit een voor een niet onbelangrijk deel nationaal gedefinieerd fenomeen is, en dat de registratie van opsporing, vervolging en berechting in systemen wordt opgeslagen die per land verschillen en dus voor de Nederlandse onderzoekssituatie particulier zijn.

1.2 Criminaliteit en criminologie

Er zijn veel verschillende definities van criminaliteit. Een eenvoudige definitie van criminaliteit zou zijn dat criminaliteit alle gedrag is dat valt onder één van de delictsomschrijvingen in het Wetboek van Strafrecht en niet-commune strafwetten (zoals bijvoorbeeld de Opiumwet en de Wet op de economische delicten). Deze strakke definitie lijkt spijkerhard.

Crimineel gedrag is gedrag strafbaar gesteld in de wet; gedragingen die niet in een wet strafbaar gesteld worden, kunnen we onmogelijk als criminaliteit zien. Tegelijkertijd is de definitie echter ook smal. Het kan bijvoorbeeld zo zijn dat een deel van de jongeren voor zij door de politie in de kraag werden gevat voor het plegen van vandalisme en tasjesroof, zich veelvuldig schuldig maakte aan pesterijen. Het pesten van leeftijdgenoten is niet strafbaar; tegelijkertijd is uit onderzoek bekend dat pesten en gepest worden samen kunnen hangen met latere criminele activiteiten. Het is dus belangrijk dit kenmerk in ons onderzoek te betrekken. De strafrechtelijke definitie van criminaliteit is ook minder hard dan zij lijkt. Definities in het Wetboek van Strafrecht veranderen (vgl. de strafbaarstelling van verkrachting binnen het huwelijk sinds 1991), sommige verdwijnen (overspel was tot 1971 een delict, het bordeelverbod werd in 2000 opgeheven), andere komen op (vgl. stalking, dat strafbaar is gesteld in art 285b sinds 2000, en een groot aantal cyberdelicten strafbaar gesteld in de Wet computercriminaliteit van 1993 die later met enige regelmaat is uitgebreid). Criminaliteit zoals volgens de wet gedefinieerd is dus niet alleen een smalle definitie maar bovendien één die aan verandering onderhevig is. Een derde nadeel van de definitie conform het wetboek is dat de nationale definities van criminaliteit zoals in wetten neergelegd, maar ook zoals door de rechter geïnterpreteerd, grote verschillen tussen landen laten zien. Een legalistische definitie van criminaliteit bemoeilijkt daarmee ook internationale vergelijkingen.

Het onderzoeksobject in de criminologie is in de praktijk dan ook breder dan in de strikte definitie die hierboven werd gegeven. Niet alleen gedrag dat strikt genomen onder de wettelijke grens van strafbaarstelling valt, maar ook gedrag dat daartegenaan leunt, dat als voorloper kan worden gezien, of gedrag dat materieel gezien crimineel gedrag benadert, wordt in veel criminologisch onderzoek onder de loep genomen. De grootste gemene deler van al het onderzoek is echter wel dat het te maken heeft met criminaliteit. Dergelijke criminologische definities van criminaliteit zijn echter tevens aan verandering onderhevig. Waar een halve eeuw geleden de nadruk op de labelling- of etiketteringstheorie lag, is rond de eeuwwisseling de nadruk op criminaliteit gedefinieerd als schendingen van de rechten van de mens weer in de belangstelling gekomen (zie ook Van Ruller, 2001).

We hebben dus van doen met een merkwaardige situatie: waar ziektes – zoals asbestose of tuberculose – een vast, duidelijk omschreven beeld en diagnose hebben waarover wetenschappers in diverse landen overeenstemming hebben (tuberculose in de VS is hetzelfde als tuberculose in Denemarken of in Botswana), bestaat een dergelijke overeenstemming niet in de criminologie (bijvoorbeeld zware mishandeling wordt in Frankrijk anders gedefinieerd dan in Nederland). We zagen reeds dat ook binnen een land definities over de tijd kunnen veranderen. Zie over dit soort definitiekwetsies, en de problemen die dat oplevert bij het vergelijken van misdaadcijfers over landen, de review van Harrendorf (2018).

Traditioneel wordt het object van de criminologie gezien als het vóórkomen van criminaliteit en het verklaren van het vóórkomen van die criminaliteit. Vervolgens behoort tot het object van de criminologie ook de (strafrechtelijke) reactie daarop. Naast methodologische aspecten die wezenlijk zijn voor het bestuderen van de criminaliteit zelf, zullen we dus ook de methodologie van onderzoek naar reacties op criminaliteit en de effectiviteit van sancties onder de loep nemen.

Waar we het tot nu toe vooral hebben gehad over aspecten die met de dader van een delict samenhangen, is het belangrijk hier ook nadrukkelijk als onderdeel van de crimino-

logie te noemen de bestudering van het slachtoffer, oftewel de victimologie (Van Ruller, 2001). De victimologie als empirische bestudering van het slachtofferschap heeft met name vanuit Nederland een grote vlucht genomen met de slachtofferstudies van de Leidse hoogleraar en voormalig directeur van het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC) van het Ministerie van Justitie en Veiligheid Jan van Dijk (en anderen met hem). Tegenwoordig bevindt zich een landelijk onderzoekszwaartepunt op het gebied van slachtoffers bij het Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving (NSCR) van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO). Een parallelle ontwikkeling, van opkomst van het slachtoffer, valt in het strafrecht te bespeuren: was het slachtoffer vroeger figurant in het strafproces, met ingang van 1 januari 2016 hebben slachtoffers en nabestaanden allerlei rechten, waaronder spreekrecht in de rechtszaal (zie hierover bijvoorbeeld Buruma, 2020).

Slachtofferstudies zijn naar hun functie in te delen in twee typen. Het eerste type is de slachtofferstudie *an sich*: dat wil zeggen de studie naar de gevolgen van bijvoorbeeld een bepaald delict voor het slachtoffer, in termen van psychologische gevolgen, slaapstoornissen, PTSD, etc., hetgeen dan bijvoorbeeld weer gerelateerd kan worden aan de bejegening door politie, de rol van het slachtoffer in het strafproces etc. (zie Kunst en Pemberton, 2020, voor een overzicht van de effectiviteit van de deelname van slachtoffers aan het strafproces, en bijvoorbeeld Leferink, 2019, voor de effecten van die deelname op de verwerking door slachtoffers van het gebeurde). Het tweede type is de meer instrumentele studie, hetgeen wil zeggen dat we in dit soort studies niet zozeer geïnteresseerd zijn in de slachtoffers zelf, maar dat we de slachtofferstudie gebruiken om iets te weten te komen over het totale aantal gepleegde delicten in Nederland. Zoals in dit boek aan de orde zal komen, is het doen van uitspraken over het volume van criminaliteit op basis van politiecijfers een hachelijke zaak: in zijn algemeenheid zijn slachtofferstudies – alhoewel met hun eigen gebreken – daarvoor een beter instrument. De methodologische aspecten van dit soort slachtofferstudies worden in hoofdstuk 7 behandeld.

1.3 Een veelkleurig en fluïde onderzoeksobject

Voor de doeleinden van criminologisch onderzoek kan niet alle criminaliteit op één hoop worden geveegd. In criminologisch jargon: criminaliteit is een *containerbegrip*. Een eerste reden daarvoor kan door het onderzoek ingegeven worden: men is bijvoorbeeld alleen geïnteresseerd in uitkeringsfraude, of in geweldscriminaliteit. Een andere reden is dat bekend is dat verschillende typen criminaliteit verschillende verklaringen hebben: zo is het motief van een dader om een winkeldiefstal te plegen anders dan het motief om ontucht te plegen. En de situationele precursoren van een delict als openlijke geweldpleging zijn weer heel anders dan die van huiselijk geweld. Het is, net als in andere takken van wetenschap, dus van belang om te zorgen dat het onderwerp niet te *heterogeen* is: als men een vergaarbak van fenomenen onderzoekt, zullen de verklaringen die daaruit te destilleren zijn nogal diffuus en weinigzeggend zijn.